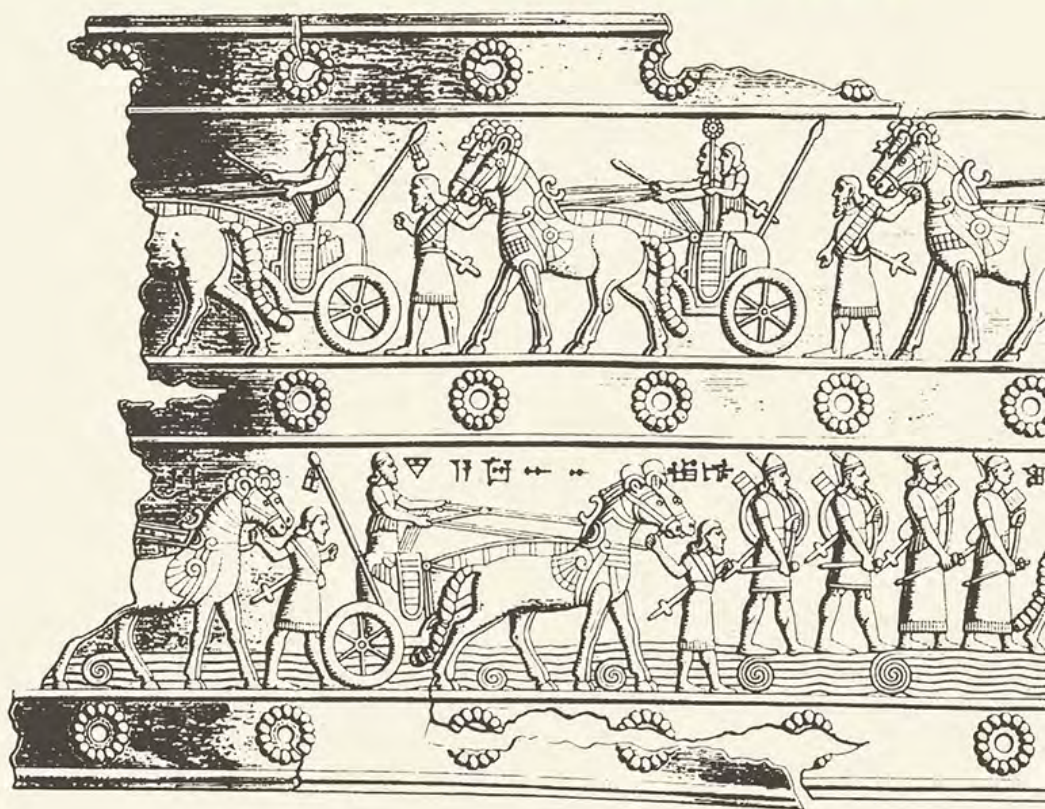

Eric H. Cline

PO ROCE 1177 PŘ. KR. PŘEŽITÍ CIVILIZACÍ

VYŠEHRAĐ

Po roce 1177 př. Kr.

Přežití civilizací

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Eric H. Cline
Po roce 1177 př. Kr. – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2026

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

Eric H. Cline

PO ROCE
1177 PŘ. KR.
PŘEŽITÍ CIVILIZACÍ

Eric H. Cline

PO ROCE
1177 PŘ. KR.
PŘEŽITÍ CIVILIZACÍ

VYŠEHRA D

Eric H. Cline
After 1177 B. C.: The Survival of Civilizations

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any information storage and retrieval system, without permission in writing from the Publisher.

© 2024 by Princeton University Press
Translation © Marie Čapková, 2026

ISBN tištěné verze 978-80-267-3402-4
ISBN e-knihy 978-80-267-3408-6 (1. zveřejnění, 2026) (ePDF)
ISBN e-knihy 978-80-267-3414-7 (1. zveřejnění, 2026) (epub)
ISBN e-knihy 978-80-267-3415-4 (1. zveřejnění, 2026) (mobi)

Kdosi jednou prohlásil,
že z celých dějin má nejradši ta historická období,
kdy se všechno hroutilo, neboť to znamenalo,
že se rodí něco nového.
Julian Barnes, *Vědomí konce* (2011)

Věnováno Diane Harris Cline,
klasické archeoložce a violoncellistce

OBSAH

Předmluva vydavatele	11
Předmluva	13
Mapy a chronologická tabulka	22
ÚVOD	
Vítejte v době železné	37
I	
Rok hyen, kdy muži hladověli (Egypt, Izrael a jižní Levanta)	45
II	
Dobyvatel všech zemí, mstitel Asýrie (Asýrie a Babylónie)	89
III	
Středozemní moře se stalo Fénickým jezerem (Fénicie a Kypr)	135
IV	
Král země Karchemiš (Anatolie a severní Sýrie)	177

V	
Ve stínu zborcených paláců (Egeis)	205
VI	
Od kolapsu k odolnosti	233
EPILOG	
Konec temného období	279
Poznámka autora a poděkování	287
Účinkující	295
Seznam použitých zdrojů	300
Poznámka překladatele	370
Jmenný rejstřík	371
Místní rejstřík	377

PŘEDMLUVA VYDAVATELE

V tomto čtvrtém svazku edice Zlomové okamžiky starověkých dějin navazuje Eric H. Cline na příběh, který vyprávěl v první knize této řady, *1177 př. Kr. Zhroucení civilizace a invaze Mořských národů* (2014, revidované vydání 2021; česky 2019, revidované vydání 2024), kde postupně po jednotlivých oblastech vylíčil pozoruhodný příběh úpadku civilizací doby bronzové ve východním Středomoří a na Předním východě. Ukázal, že rok 1177 př. Kr. byl bodem zvratu. Co se však stalo potom? Právě k této otázce obrací Cline svůj zvědavý intelekt v předkládané knize *Po roce 1177 př. Kr.: Přežití civilizací*.

S velkým zaujetím se zde zabývá jedním ze základních předmětů historického zkoumání: vzestupem a pádem civilizací. K tématu však přistupuje nově: nesnaží se objasnit vzestup a pád, nýbrž pád a obnovu. Jak společnosti reagují na kolaps nebo hrozbu kolapsu? Proč některé přežijí, kdežto jiné zaniknou? Co činí některé společnosti odolnými, a jiné naopak křehkými? V odpovědi na tuto otázku Cline poskytne široký přehled o vývoji starověkých společností od Řeka po Mezopotámii.

V knize se setkáváme s velmi zajímavým propojením archeologie, historie, klimatologie a sociální teorie, to vše podané srozumitelným jazykem a s vtipem. Je zde zachycena celá řada civilizací: Asyřané, Babylóňané, Kanaánci, Egypťané, Řekové, Chetitě, Izraelci a Fénicičané. Vzhledem k obrovskému záběru by tento bravurní výkon dokázalo napodobit jen málo vědců. Cline využívá svých rozsáhlých znalostí

archeologie k tomu, aby čtenářům přiblížil artefakty a archeologické lokality, od nápisů a obelisků po meče, chrámy a hrobky. Objevují se i dramatické momenty, jako např. rána nožem přímo faraónovi do krku či nález kostí, které pravděpodobně patřily obětované ženě, ve válečnickově hrobě. Na stránkách knihy se to hemží celým zástupem postav, od starověkých králů a dobyvatelů po vědce, kteří po staletí svádějí sice civilizovanější, avšak o nic méně urputné boje o historii a historické cykly.

Cline dochází k pozoruhodnému závěru, že staletí po kolapsu doby bronzové nebyla, jak se psalo v učebnicích, temným obdobím, nýbrž obdobím inovací. K převratným změnám této éry patřila masová gramotnost, používání železných nástrojů a zbraní, vynález ražby mincí a vznik řeckého městského státu (*polis*). Byť to odborníci zabývající se tímto obdobím vědí, k širší veřejnosti se tyto informace zatím nepodařilo rozšířit. Cline proto prohlašuje: dejme temnému období sbohem a nazývejme ho místo toho jednoduše dobou železnou.

To je vítané zjištění, které pro nás může být zdrojem naděje. Kniha *Po roce 1177 př. Kr.: Přežití civilizací* není určena pouze akademikům. Naopak se zaměřuje na téma, které v dnešní době promlouvá k nám všem. V době, kdy inovace postupují překotným tempem a na celém světě dochází k mnoha znepokojivým jevům (pandemiím, válkám, lesním požárům, rozvoji umělé inteligence) je velmi aktuální zabývat se tím, jak se naši předci vyrovnali, nebo naopak nevyrovnali, se změnami a katastrofami.

Barry Strauss

PŘEDMLUVA

„NÁM ZNÁMÝ SVĚT KONČÍ“ (... A NENÍ MI Z TOHO DOBŘE)

Tuto knihu jsem začal psát jedno ráno v únoru 2019, když jsem seděl na balkóně apartmánu, který jsme si s mou ženou Diane pronajali ve městě Rethymno na ostrově Kréta. Diane tam v rámci Fullbrightova stipendia začínala přednášet na Krétské univerzitě a já jsem si vzal na univerzitě na semestr volno, abych mohl jet s ní. Před začátkem jejích přednášek jsme se vyhřívali na mírném zimním slunci a navštěvovali známá archeologická naleziště. Také jsme žasli nad tím, kde všude se setkáváme s využitím antiky v moderním marketingu, zejména s motivy Ariadny s klubkem příze v ruce nebo s minojským rituálem skákání přes býky. To by nebylo až tak překvapivé, kdybychom na tyto výjevy nenarazili i před obchodem v zapadlé uličce nejstarší čtvrti na zaprášeném automatu na Coca-Colu.

Ono ráno bylo poklidné a tiché, přede mnou nad Homérovým milovaným Středozezemním mořem vycházelo slunce a po levé straně jsem v dálce viděl zasnežené vrcholky Bílých hor. Když jsem tak usrkával kávu, brouzдал po internetu a při pročitání různých článků naplň ucha poslouchal zprávy, vše se zdálo v pořádku.

Pak jsem se pozorněji zaposlouchal do pořadu BBC, který posluchače upozorňoval na možné zhroucení současné civilizace v důsledku celé řady vzájemně souvisejících faktorů od klimatických po ekonomické. Reportéři s naléhavostí v hlase uváděli, že podle právě zveřejněné studie by tyto faktory brzy mohly mít za následek „ekonomickou nestabilitu, nedobrovolnou masovou migraci, konflikty,

Obr. 1: Automat na Coca-Colu ve městě Rethymno na Krétě.
Fotografie autora.

hladomor a možný kolaps společenských a hospodářských systémů.¹ Bylo to téměř na den přesně pět let od vydání mé knihy *1177 př. Kr. Zbroucení civilizace a invaze Mořských národů*, která zkoumala příčiny kolapsu, ke kterému došlo v Egeidě a východním Středomoří na konci mladší doby bronzové, tedy před více než 3000 lety.²

V knize jsem vysvětloval, jaký byl život mezi 15. a 12. stoletím př. Kr. v těchto oblastech, tedy v oblasti od dnešního Řecka po Írán a Irák a od Turecka po Egypt. Popsal jsem skupinu G8 té doby, tedy Mykéňany, Minojce, Chetity, Kypřany, Kanaánce, Egyptany, Asyřany a Babylónany, a pak zkoumal možné příčiny kolapsu těchto civilizací, který znamenal konec jejich propojeného světa, ačkoli to, kdy přesně a jak k tomu mohlo dojít tak rychle a tak komplexně, stále zůstává záhadou. K možným faktorům či příčinám, které jsem uvedl (a to ve větší šíři také v revidovaném a aktualizovaném vydání z roku 2021), patřily klimatické změny, sucho, hladomor, zemětřesení, nájezdníci a nemoci.

Došel jsem k závěru, že žádný z těchto faktorů by nemohl být v důsledku tak katastrofický, aby sám o sobě způsobil zánik bytí jen jedné z civilizací doby bronzové v Egeidě a východním Středomoří, natož pak všech. Kombinace více faktorů (či většiny nebo všech) by však dala vzniknout „dokonalé smršti“ katastrof s dominovým i násobícím se efektem, které by mohly vést k rychlému rozpadu jedné společnosti za druhou, zčásti v důsledku rozpadu globalizované

¹ Studii vydal Institute for Public Policy Research. Viz „Climate and Economic Risks Threaten 2008-Style Systemic Collapse,“ Guardian, 12. února, 2019, <https://www.theguardian.com/environment/2019/feb/12/climate-and-economic-risks-threaten-2008-style-systemic-collapse>; BBC News, „Environment in Multiple Crises – Report,“ 12. února, 2019, <https://www.bbc.com/news/science-environment-47203344>; a Laurie Laybourn, Lesley Rankin a Darren Baxter, „This Is a Crisis: Facing Up to the Age of Environmental Breakdown“, Institute for Public Policy Research, 2. prosince, 2019, <https://www.ippr.org/research/publications/age-of-environmental-breakdown>. Upozorňuji, že se jedná o zcela odlišnou studii než tu, která byla vydána o rok později, na počátku roku 2020, a kterou jsem citoval na začátku revidovaného vydání knihy *1177 př. Kr.* (Cline 2021, s. xv).

² Cline 2014, 2021.

středomořské sítě a zhroutení vzájemných kontaktů, na nichž každá z civilizací závisela. Jak jsem v předešlé knize vyvodil: „Vzkvétající kultury a národy doby bronzové... zkrátka nebyly schopné přežít záplavu tolika různých stresorů najednou.“³

Kréta je jedním z míst, kde se civilizace na konci doby bronzové v podstatě zhroutila a rozvinutá společnost, kterou nazýváme mínojská, prakticky zmizela a nahradila ji její nová verze. Mykéňané na blízké řecké pevnině, proslulé jako domov Achillea, Odyssea, Aiáka a řeckých států popsanych v *Íliadě* a *Odyssee*, také nepřežili, nebo alespoň nepřežila jejich společnost či kultura. Dnes nikdo netvrdí, že je Mínojec nebo Mykéňan.

Proto mě zpráva, kterou jsem ten den zaslechl, zasáhla. Dolehl na mě pocit, který bychom mohli nazvat jako „budoucí dějà vu“, kdy se i my můžeme obávat, že i nás a náš globalizovaný svět čeká katastrofální kolaps. Skutečně by to mohl být konec světa, jak jej známe, jak se zpívá v jedné písni hudební skupiny R.E.M, a z té myšlenky mi vůbec nebylo dobře. Pokud přijde další kolaps, je příliš brzy na to přemýšlet o tom, jak svět znovu vybudujeme? A bude to vůbec možné?

Začal jsem také přemýšlet o tom, jaké to asi bylo, když se tehdy hroutil svět doby bronzové. Jak si jednotlivé oblasti či lidé, kteří v nich přežili, počínali? Co udělali, či neudělali? Tušil někdo v té době, že se nachází uprostřed kolapsu?⁴

Jak se společnost znovu sjednotila a zotavila? Vzpamatovali se z toho lidé vůbec? Byli odolní? Došlo k jejich proměně? Či prostě podlehl a nahradily je nové státy a nové společnosti? O tato témata

³ Citace je z revidované a aktualizované verze (Cline 2021, s. 165–166). Podle mého názoru by se kolaps v mladší době bronzové měl považovat za klasický příklad z oblasti vědeckého zkoumání, nyní označované jako „environmentální dějiny“, která se zabývá „vzájemnými vztahy mezi klimatem a společností“ a klade důraz na „mechanismy, kterými klimatická změna ovlivňuje lidské dějiny“ (Degroot et al. 2021, s. 539).

⁴ Viz Haldon, Chase et al. 2020, s. 5 a 12; dále Haldon, Binois-Roman et al. 2021, s. 261–262; a dříve Haldon, Eisenberg et al. 2020. Viz také Kuecker a Hall 2011, s. 26; Johnson 2017, s. 1.

se nezajímám jen já. Také další archeologové a historici věnující se starověku se začali v posledních letech více zabývat otázkou, co se stane po kolapsu, a to nejen v kontextu kolapsu v mladší době bronzové, ale také s ohledem na mnoho dalších společností a civilizací v minulých tisíciletích, které zažily náhlý kolaps, ať už celkový, nebo částečný. Tyto případy sahají od harappské kultury v povodí řeky Indu před 4000 lety po Římany v Itálii na konci antiky, Maye ve střední Americe v 9. století po Kr. a mnoho dalších. Někteří nepřežili, ale jiným se nějak podařilo projít přeměnou a začít znovu.⁵

Klademe si otázku, jak to přeživší byli schopni překonat a pokračovat dál. K pojmům, kterými se v současné době při popisu toho, jak přežít moderní krize, oháníme, patří vyrovnání se (anglicky *coping* – pozn. př.), adaptace a transformace (neboli přeměna či proměna). Obzvlášť oblíbeným se stalo slovo resilience či odolnost, protože je jasné, že „kolaps a resilience jsou dvě strany jedné mince. Ke kolapsu dochází, když dojde ke ztrátě resilience, a u resilientních systémů je méně pravděpodobné, že dojde k jejich kolapsu.“ Historik John Haldon z Princetonu a jeho kolegové upozornili na to, že způsob, jakým předchozí společnosti reagovaly na zátěž, závisí na třech aspektech: jejich složitosti, flexibilitě a systémové redundanci, „které všechny společně určují resilienci daného systému.“⁶

...

To vše na mě dolehlo s ještě větší silou asi osm měsíců po našem návratu z Kréty, během zimy a jara 2020, kdy celý svět postihla pandemie covidu-19, ve Spojených státech se pak po smrti George Floyd a rozšířily protesty hnutí Black Lives Matter, z nichž některé byly poklidné, ale během jiných kvůli odpůrcům a zásahům federálních

⁵ Nedávné publikace o kolapsu a „době po kolapsu“ viz např. Tainter 1988; Diamond 2005; Middleton 2017c; a upravené publikace autorů Yoffee a Cowgill 1988; Schwartz a Nichols 2006; McAnany a Yoffee 2010; Faulseit 2016; Middleton 2020a. Viz také např. konkrétní články jako např. Kuecker a Hall 2011; Storey a Storey 2016.

⁶ Citace z Cumming a Peterson 2017, s. 696; Haldon, Eisenberg et al. 2020. Nyní viz také Haldon, Binois-Roman et al. 2021, s. 262.

agentů docházelo k násilnostem. Tyto protesty pokračovaly až do léta a podzimu 2020.

O rok později, i přes změnu na postu prezidenta Spojených států, nebyla situace o nic lepší. V srpnu 2021 vydaly Spojené národy velmi pesimistickou zprávu o klimatické změně a Výbor pro zpravodajské služby USA zveřejnil zprávu o pandemii, ve které se konstatovalo, že pandemie „prohloubila ekonomickou nerovnost, zatížila vládní zdroje a rozdmýchala nacionalistické nálady.“ Přibližně ve stejnou dobu propukly lesní požáry v Kalifornii i v Řecku a začaly se projevovat problémy s globálním zásobovacím řetězcem, což mělo dopad na zákazníky, ať už si chtěli pořídit notebook či auto.⁷

V tu chvíli se mé úvahy z našeho dřívějšího pobytu na Krétě již nezdály jako plané akademické cvičení. K předchozímu seznamu stresorů nám nyní náhle přibyla celosvětová pandemie, ničivější lesní požáry než obvykle, silné bouře a další známky klimatické změny, problémy se zásobovacím řetězcem v globálním měřítku a závažné rozdělení společnosti ve Spojených státech podle politické příslušnosti.

⁷ Colby Bermel, „Dixie Fire Becomes Largest Single Wildfire in California History“, Politico, 6. srpna 2021, <https://www.politico.com/states/california/story/2021/08/06/dixie-fire-becomes-largest-single-wildfire-in-california-history-1389651>; „Greece Wildfires: Evia Island Residents Forced to Evacuate“, BBC News, 9. srpna 2021, <https://www.bbc.com/news/world-europe-58141336>; Matthew S. Schwartz, „Wildfires Rage through Greece as Thousands Are Evacuated“, NPR, 8. srpna 2021, <https://www.npr.org/2021/08/08/1025947847/wildfires-rage-through-greece-as-thousands-are-evacuated>; Associated Press, „Grim View of Global Future Offered in U.S. Intelligence Report“, NBC News, 8. dubna 2021, <https://www.nbcnews.com/politics/politics-news/grim-view-global-future-offered-u-s-intelligence-report-n1263549>; Brad Plumer and Henry Fountain, „A Hotter Future Is Certain, Climate Panel Warns: But How Hot Is Up to Us“, New York Times, 9. srpna 2021, <https://www.nytimes.com/2021/08/09/climate/climate-change-report-ipcc-un.html>; Jake Spring, „Once-in-50-Year Heat Waves Now Happening Every Decade—U.N. Climate Report“, Reuters, 9. srpna 2021, <https://www.reuters.com/business/environment/once-in-50-year-heat-waves-now-happening-every-decade-un-climate-report-2021-08-09>.

Situace se nezlepšila ani s novým rokem. Od jara 2022 jsme svědky ruské invaze na Ukrajinu, po světě se rychle šíří nové kmeny covidu-19 a neustále se objevují nová zjištění o útoku na Kapitol Spojených států amerických z 6. ledna 2021. Obavy jsem měl už dříve, ale nyní jsem si vážně kladl otázku, zda nepřišla další dokonalá smršť katastrof a zda nás nečeká další kolaps, podobně jako jsem to popsal v případě roku 1177 př. Kr. Ke všemu navíc docházelo s ohromující rychlostí, mnohem rychleji než kdysi dávno ve 12. století př. Kr., které je pro mě osobně měřítkem, podle něhož civilizační katastrofy srovnávám.

Otázky, které jsem si kladl na Krétě a které si již nějakou dobu kladou další vědci, si nyní pokládá vláda Spojených států i zástupci médií.⁸ Co se stane po kolapsu společnosti? Zanikne navždy, nebo se z toho vzpamatuje? Je možné, aby se zmátořila a začala znovu? Povolají se záložníci z nižší ligy a přijdou noví lidé a nová společnost? Nebo dokážou přeživší projevít odolnost a adaptovat se na nové podmínky a přeměnit se na „nový normál“? Jak v roce 1988 poznamenal archeolog George Cowgill: „představa civilizačního kolapsu... je mnohem méně jednoduchá, než jak jsme si uvykli o ní uvažovat.“⁹ Nejinak je tomu s obnovou či transformací civilizace. To bude předmětem našich společných úvah na následujících stránkách, kdy budeme zkoumat, co se vlastně stalo v Egeidě a ve východním Středomoří v období po kolapsu v mladší době bronzové.

...

⁸ Viz např. Ehrenreich 2020.

⁹ Cowgill 1988, s. 246. Dále uvedl, že musíme rozlišovat mezi „úpadkem či zhoršením něčeho a jeho skutečným koncem“ (s. 255), neboť „úplný konec, nebo dokonce i rychlá drastická transformace civilizace jsou, alespoň doposud, vzácné. Běžnější je politická fragmentace“ (s. 256). Významná a komplexní diskuse z nedávné doby o tom, co kolaps obnáší, viz Haldon, Chase et al. 2020; také Johnson 2017, s. 7; Middleton 2017b, 2020b; Kemp 2019; Nicoll a Zerboni 2019; Haldon, Binois-Roman et al. 2021, s. 238.

Než se však do toho pustíme, rád bych vás předem varoval. Jak uvidíme, situace po kolapsu v mladší době bronzové byla mnohem různorodější, než jak jsme si představovali. Když se mezinárodní síť propojující celou Egeidu a východní Středomoří zhroutila (a o tom není pochyb), každá společnost musela sama za sebe činit rozhodnutí ohledně svého přežití. Výběr byl jednoduchý: pokud měly společnosti přežít, musely se se situací vyrovnat, adaptovat se na ni, či se transformovat na nový normál. Pokud tak neučinily, hrozil jim zánik. To vyplývá ze zkoumání bezprostředních následků kolapsu v době bronzové a srovnání všech zasažených starověkých společností, čemuž se budu věnovat v následujících kapitolách. Zajímá mě nejen to, kdo přežil a proč (či jak), ale také kdo nepřežil (a proč).

Dále bych měl zmínit, že stejně jako v knize *1177 př. Kr. Zhroucení civilizace a invaze Mořských národů* jsem v počátečních verzích této knihy postupoval chronologicky a zkoumal jsem, k čemu došlo v jednotlivých stoletích po kolapsu. Poté jsem se však rozhodl, že lepší představu o tom, jak jednotlivé společnosti reagovaly na kolaps v průběhu času, když se obyvatelé snažili vyrovnat s následky katastrofy, která je všechny postihla, by poskytl přístup geografický. I tak jsou však různé kapitoly v mnoha ohledech propojeny. Kniha v podstatě uvádí osm příkladů, co po kolapsu dělat, a co naopak nedělat.

Jako jakési ukazatele na naší cestě mi při líčení tohoto příběhu poslouží konkrétní předměty: nejčastěji nápisy na kamenech, hlíně, papýru či jiných materiálech, ale i jiné starověké artefakty. Uváděním těchto podkladů se snažím o intelektuální transparentnost: chci ukázat nejen to, co víme, nýbrž také jak to víme. Zejména u Asyřanů, Babylóňanů a Egypťanů, kteří po sobě zanechali mnoho psaných nápisů, však uvidíme, že sice máme často k dispozici dost, někdy až příliš podrobných dat, díky kterým se můžeme zaměřit na jednotlivce z vyšších společenských vrstev a jejich činy, údaje o lidech z nižších společenských vrstev ale často chybí.

V případě některých společností, například mykénské, mínojské a kyperské, se konkrétní údaje o jedincích z tohoto období, ať už byli bohatí, či chudí, patřili k elitě, nebo byli bezvýznamní, pravděpo-

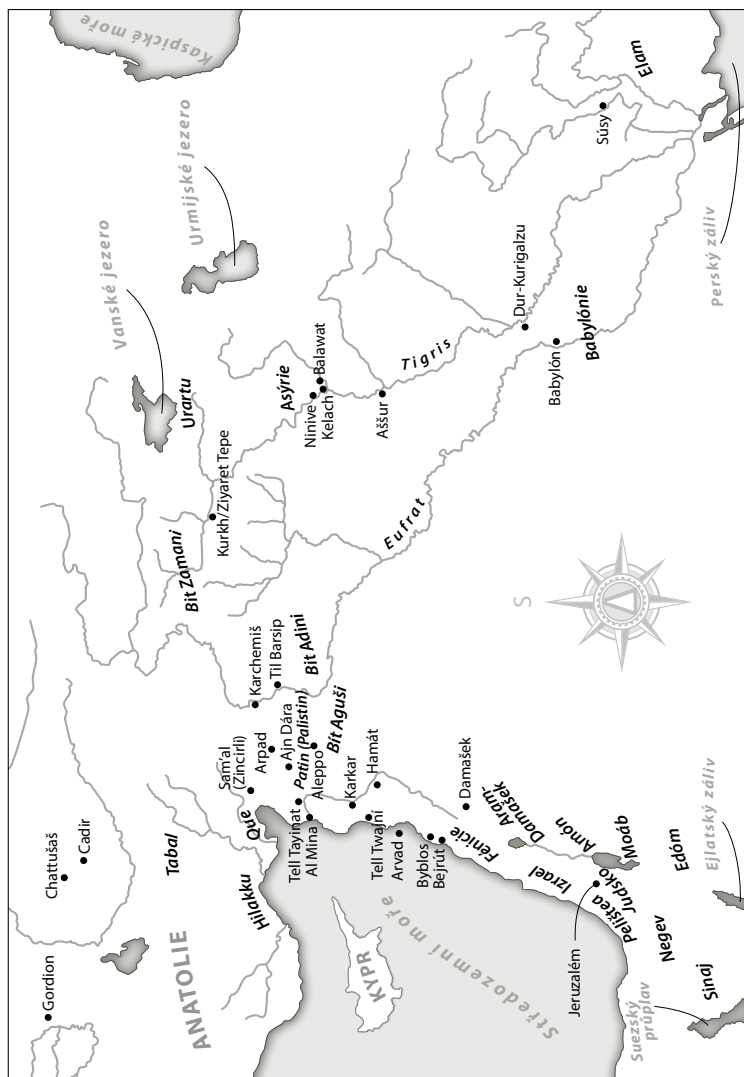
dobně navždy ztratily. Má pojednání se tak budou v každé kapitole výrazně lišit. Tam, kde to množství a typ dostupných informací umožní, se do konkrétních údajů a příběhů ponořím hlouběji. O poskytnutí obecného přehledu se snažím všude, kde je to možné.¹⁰ A pro ty, komu se hlavní protagonisté budou plést, je na konci knihy připraven přehled účinkujících.

Je třeba si také uvědomit, že se bude jednat o mnohem komplikovanější příběh než v případě doby bronzové. Spíše než o jednom příběhu bychom vlastně měli přemýšlet o mnoha příbězích, poněvadž při zkoumání reakcí různých společností během těchto staletí se před námi objeví prostor ve Středozeří, který se po kolapsu známého, vzájemně propojeného světa rozpadl. Jako bychom se dívali do kaleidoskopu a objevil se před námi svět rozpadlý na jednotlivé jen velmi slabě oddělené či propojené dílky, a celkový obrazec se nám složí až na konci této knihy.

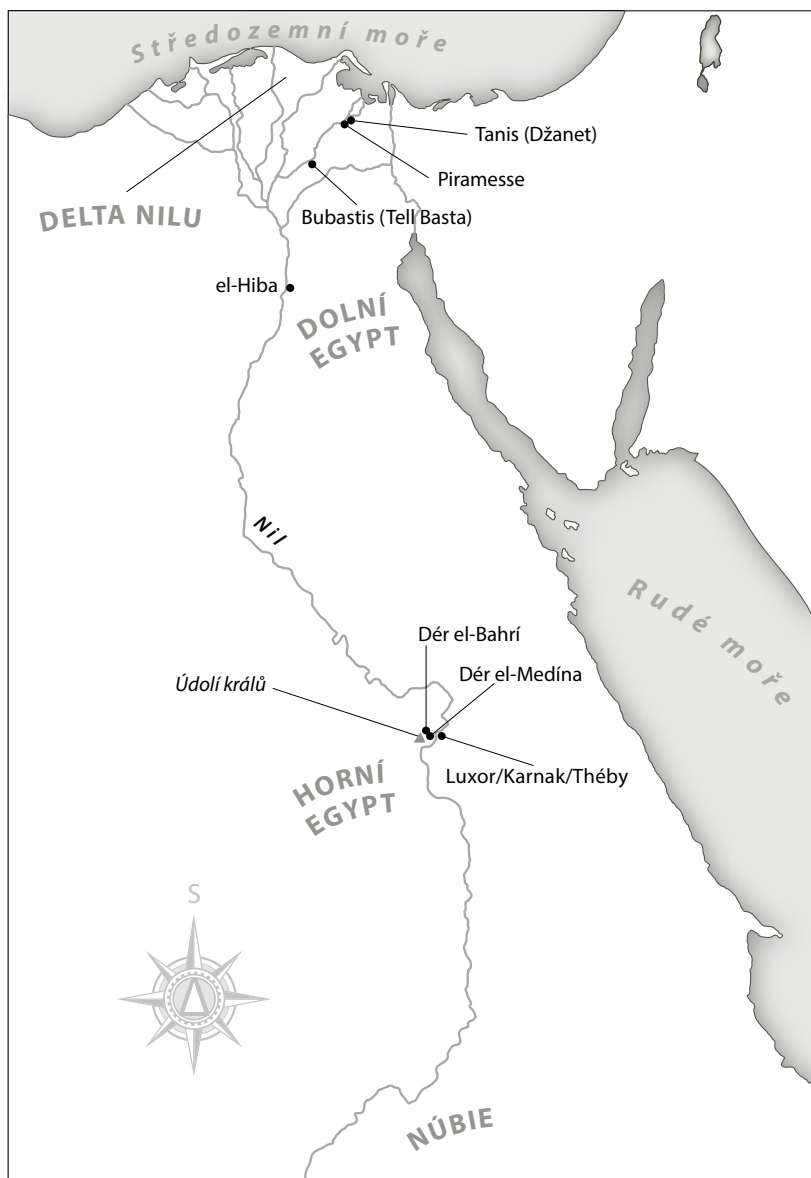
Poněvadž se nebudeme zabývat dějinami pouze jedné společnosti, jako např. Mayů nebo Římanů, nýbrž budeme detailně zkoumat dějiny osmi různých společností, máme výjimečnou příležitost sledovat, co se po kolapsu systému stane. To je náplní prvních pěti kapitol této knihy. V šesté kapitole pak to, co jsme se dozvěděli, podrobíme analýze. S pomocí kritérií a definic Mezinárodního panelu pro změnu klimatu seřadíme společnosti podle jejich resilience a jejich schopnosti či neschopnosti se adaptovat či transformovat. To nám umožní zkoumat, co z toho je relevantní pro náš moderní svět a z čeho bychom snad mohli čerpat ponaučení, jak i naše společnosti učinit resilientnějšími proti možným katastrofám, které nás v současnosti ohrožují.

¹⁰ Podobný komentář zejména ohledně asyrských záznamů viz Frahm 2023, s. 24–25.

MAPY A CHRONOLOGICKÁ TABULKA

Mapa 1: Doba železná ve východním Středomoří, znázorněny jsou novochetitské, aramejské a mezopotámské lokality, království jižní Levanty jsou identifikovány (ale ne všechna jsou uvedena)

Mapa 2: Egypt v době železné, s lokalitami a oblastmi zmíněnými v textu

Mapa 3: Levanta v době železné, s lokalitami a oblastmi zmíněnými v textu

Mapa 4: Kypr v době železné, s lokalitami a oblastmi zmíněnými v textu

Mapa 5: Západní Středomoří v době železné, s lokalitami a oblastmi zmíněnými v textu

Mapa 6: Egejská oblast v době železné, s lokalitami a oblastmi zmíněnými v textu

Tabulka 1: Panovníci, kteří jsou zmíněni v textu,
a doba jejich vlády – severní oblast

	Asýrie	Babylónie	Elam
13. století	Tukultí-Ninurta (1244–1208)		
12. století	Aššur-dán (1179–1133)		Šutruk-Nachchunta (1190–1155)
		Enlil-nádin-achche (asi 1157–1155)	Kutur-Nachchunta (asi 1155–1150)
	Aššur-réša-iši I. (1133–1116)	Nabukadnezar I. (1125–1104)	Hutelutuš-Inšušinak (asi 1120–1110)
12./11. století	Tiglatpilesar I. (1115–1076)	Marduk-nádin-achche (asi 1099–1082)	
11. století	Aššur-bél-kala (1074–1057)	Marduk-šapik-zéri (1082–1069)	
		Adad-apla-iddina (1067–1046)	
	Aššurnasirpal I. (1049–1031)		
	Salmanassar II. (1030–1019)		
		Kaššu-nádin-achche (asi 1007–1005)	
10. století			
		Nabú-mukin-apli (asi 978–943)	
	Aššur-dán II. (934–912)		

Karchemiš (velcí králové)	Karchemiš (zeměpánové)	Palistin	Sam'al	Urartu
Kuzi-Tešub (cca 1200–1180)				
Ini-Tešub (pozdní 12. století)		Taita I. (11. století)		
Sapaziti (pozdní 11. století)				
Ura-Tarhunta (rané 10. století)	Suhi (asi 1000)	Taita II. (rané 10. století)		
Tuthalija (10. století)	Astuvalamanza (10. století)	Manana (polovina 10. století)		
	Suhi II. (10. století)			
	Katuva (10. století)	Šuppiliuma I. (pozdní 10. století)		

	Asýrie	Babylónie	Elam
10./9. stoloť	Adad-nírání (911–891)	Šamaš-muddamiq (asi 900)	
9. stoloť	Tukultí-Ninurta II. (rané 9. stoloť)		
	Aššurnasirpal II. (883–859)	Nabú-apla-iddina (asi 887–855)	
	Salmanassar III. (858–824)	Marduk-zákir-šumi (855–819)	
	Šamši-Adad V. (823–811)	Marduk-balatsu-ibqi (819–813)	
		Baba-acha-iddina (asi 812)	
9./8. stoloť	Adad-nárání (810–783)		
8. stoloť			

Karchemiš (velcí králové)	Karchemiš (zeměpánové)	Palistin	Sam'al	Urartu
	Suhi III. (asi 900)	Halparuntija (rané 9. století)	Hajja (asi 870–840)	
		Lubarna I. (?)	(890–859)	
	Sangara (asi 875–848)	Šuppiliuma II. (polovina 9. století)	Aramu (asi 859–844)	
		Qalparunda II. (polovina 9. století)	Ša'il (zřejmě spoluvládce) (850–840)	
	Isarvila-muva (2. polovina 9. století)	Lubarna II. (pozdní 9. století)	Kulamuvu (840–810)	Sarduri I. (asi 834–828)
	Kulamuvu (2. polovina 9. století)			Išpuini (asi 828–810)
	Astiru(va) (asi 810)			
				Menua (asi 810–786)
	Kamani (asi 790)			Inušpua (spoluvládce)
				Argišti (asi 786–764)

Tabulka 2: Panovníci, kteří jsou zmíněni v textu,
a doba jejich vlády – jižní oblast

	Týros	Byblos	Damašek
13. století			
12. století			
12./11. století		Tjekerbaal (Zakarbaal) (asi 1075)	
11. století			
10. století		Ahíram (rané 10. století)	
	Hiram (asi 970–936)	Etbaal (rané 10. století)	
		Jehimilk (polovina 10. století)	
	Baal-ma'zer I. (pozdní 10. století)	Abíbaal (polovina až pozdní 10. století)	
	Abdi-Aštar (pozdní 10. století)	Elíbaal (polovina až pozdní 10. století)	
10./9. století	Methusastratos (uzurpátor, pozdní 10. století)	Šipitbaal (pozdní 10. století)	

Egypt	Sjednocené království	Izrael	Judsko	Moáb	Edóm
Ramesse III. (1186–1155)					
Ramesse IV. – X. (1155–1098)					
1) Ramesse XI. (1098–1070 BC);					
2) Smendes (1077/69–1043);					
3) Hrihor (1080–1074);					
Pinodžem I. (1074–1036)					
Psusennes I. (1039–991)	David (asi 1000– 970)				Hadad (rané 10. století)
Amenemopet (991–982)					
Siamun (979–958)	Šalomoun (asi 970–930)				
Psusennes II. (958–945)					
Šešonk I. (945–924)					
Osorkon I. (asi 924–890)					

	Týros	Byblos	Damašek
9. století	Iš-Aštar (rané 9. století)		
	Aštar-imn (rané 9. století)		
	Pilles (rané 9. století)		
	Etbaal (rané až polovina 9. století)		Hadad-ezer (asi 858)
	Baal-ma'zer (polovina 9. století)		
			Chazael (asi 842–796)
9./8. století	Mattan I. (pozdní 9. století)		
	Pummajon (pozdní 9./rané 8. století)		

Egypt	Sjednocené království	Izrael	Judsko	Moáb	Edóm
		Omri (884–873)		Meša (9. sto- letí)	
Takelot I. (890–872)		Achab (871–852)			
Šešonk IIa (asi 890)					
Osorkon II. (872–832)		Jóram (asi 850–840)	Jehoram (asi 849–842)		
			Achazjáš (asi 842–841)		
		Jehú (asi 841–814)			
Šešonk III. (831–791)		Joaš (804–789)			
Takelot II. (834–810)					

ÚVOD

VÍTEJTE V DOBĚ ŽELEZNÉ

Rychlý zánik mykénské civilizace způsobili krátce po roce 1200 př. Kr. dórští válečníci, kteří se přihnali ze severu s ostrými blyštivými železnými zbraněmi v ruce. Řecko se rázem ocitlo v prvním temném období v dějinách. Podle pozdějšího řeckého historika Thúkydida se to stalo pouhých osmdesát let po trójské válce.¹ Raní archeologové a historici, kteří pracovali v novodobém Řecku, představu dórské invaze přijali za svou. Podle jejich popisů s sebou nájezdníci přinesli nové typy jehlic a broží, pohřebů, keramiky a, což bylo nejdůležitější, meče vyrobené ze železa.² Tato představa se stala součástí ustáleného výkladu v učebnicích o starověkém Řecku, a i nadále se jí v různých kompilacích přikládá význam, například i v posledním vydání *Columbia Electronic Encyclopedia*, kde se uvádí: „Mykénská obchodní říše a související kulturní vliv trval od roku 1400 do roku

¹ Viz Thúkydídés (Thuc. 1.12.1–3; též Thuc. 1.2.2); též Hérodotos (Hdt. 8.73; též Hdt. 1.56.2–3) a Pausaniás (Paus. 4.3.3; též Paus. 2.12.3).

² Viz debaty a diskuse v angličtině hojně odkazující na starší studie v němčině a francouzštině in: Casson 1921; Heurtley 1926/27; Hammond 1931–19; Daniel, Broneer a Wade-Gery 1948; Starr 1961, s. 72–74; Cook 1962; Desborough 1964, s. 246–248; Snodgrass 1971, s. 300–312; též diskuse z nedávnější doby přezkumující předchozí situace např. Muhly 1992, s. 12; J. M. Hall 1997, s. 3–4, 12, 41, 56–65; 2002, s. 32–35, 73–82; 2003; 2006, s. 240–242; 2007, s. 43–51.

1200 př. Kr., kdy se invazí Dóřů započalo v Řecku období úpadku.³ Až na to, že se tato dóřská invaze pravděpodobně nikdy nestala.

...

O existenci dóřské invaze měli vědci, včetně Rhyse Carpentera a Bryna Mawra, pochybnosti již v roce 1966, a pochybnosti o ní panují dodnes. Popisuje se jako „nepochopitelná invaze bez nájezdníků“, „vědecká fata morgana“ a „mimořádná a paradoxní situace, ve které není ani známky po přítomnosti nepřátelského nájezdníka“. Výstižně to vyjádřil Joseph Tainter, vynikající vědec zabývající se kolapsy společností: „Dóřové po sobě jednoduše zanechali překvapivě málo archeologických stop.“ A profesor Gregory Nagy, bývalý ředitel Centra pro helénská studia na Harvardu, řekl, že „není třeba předpokládat ,dóřskou invazi‘... pokud ,tam‘, na Peloponésu, Dóřové již žili jako substrátové obyvatelstvo.“⁴ Žádný z výše zmíněných „důkazů“ nevyžaduje ke svému vysvětlení příchod nového národa a o některých z tzv. inovací se v současnosti ví, že začaly již v době bronzové, včetně mečů typu Naue II a smyčcových spon. Jiné inovace, např. osvojení si technologie výroby železa, nepřišly před zničením paláců nebo zároveň s ním, nýbrž teprve po něm, jak uvidíme níže. Keramika mykénskému stylu navíc pokračovala další století a půl poté, co začalo docházet ke kolapsu, tedy až do poloviny 11. století př. Kr.⁵

³ Viz „Mycenaean Civilization“, Columbia Electronic Encyclopedia, 6. vydání, březen 2021, <http://search.ebscohost.com.proxygw.wrlc.org/login.aspx?direct=true&db=a-9h&AN=134483212&site=ehost-live> (zobrazeno 30. září 2022).

⁴ Carpenter 1966, s. 40; Snodgrass 1971, s. 312; Hooker 1979, s. 359; Tainter 1988, s. 63–64 (který také cituje Carpentera); J. M. Hall 2002, s. 79 (který cituje Hookeera); Papadopoulos 2014, s. 185; Nagy 2019b (který cituje Palaimu 2002), 2019b. Viz též např. Schnapp-Gourbeillon 1979, s. 1–11, 2002, s. 131–182; S. P. Morris 1989, s. 48–49; Coulson 1990, s. 14–17; Muhly 1992, s. 11; R. Osborne 1996, s. 33–37; Lemos 2002, s. 191–193; Papadopoulos a Smithson 2017, s. 24, 980; Wallace 2018, s. 311–315; Kotsonas a Mokriš 2020, s. 221–222; Knodell 2021, s. 187–188. Dóřové na Krétě viz aktuálně např. Hatzaki a Kotsonas 2020, s. 1036–1037, s citacemi in: Wallace 2010, s. 365–373 a další.

⁵ Viz např. J. M. Hall 1997, s. 111–131, 2002, s. 78–82; Tainter 1988, s. 63–64;

Přes náhlé a totální zhroucení politických a ekonomických systémů, ke kterému došlo v pevninském Řecku v době bronzové, máme k dispozici významné doklady o kontinuitě během tohoto období. Odborníci v oboru lingvistiky například uvádějí, že některé znaky dórského dialektu lze objevit již v jazyku textů v lineárním písmu B používaném Mykéňany, rané verzi řečtiny. Různými dialekty tak mohly hovořit různé řecky mluvící skupiny, které přežily kolaps, nikoli nájezdníci z dalekých krajů.⁶

Nenastal ani žádný velký příliv nového obyvatelstva. Archeologický výzkum ve skutečnosti svědčí o přesném opaku, poněvadž bezprostředně po kolapsu nastal na pevninském Řecku výrazný pokles obyvatelstva. Počáteční odhady, podle kterých se počet obyvatel od 13. do 11. století př. Kr. snížil o 75 až 90 procent, se sice nyní považují za poněkud nadsazené, současné odhady se však stále pohybují mezi 40 a 60 procenty. Odhaduje se tedy, že počet obyvatel se v pevninském Řecku snížil z přibližně 600 000 ke konci doby bronzové na 330 000 obyvatel ve starší době železné.⁷

Nezahynuli však všichni. Někteří z těch, kdo přežili, jednoduše přesídlili do nových, dříve neobydlených částí Řecka, které byly

I. Morris 2000, s. 198–218; Voutsaki 2000, s. 232–233; Montiglio 2006, s. 161; Wallace 2010, s. 371–373; Bryce 2020, s. 114; Ruppenstein 2020b; Knodell 2021, s. 132; Osborne a Hall 2022, s. 9; Maran 2023, s. 240. 10 Viz např. J. M. Hall 1997, s. 153–167. Z dnešní doby viz Bryce 2020, s. 113–114, který cituje Finkelberga 2011, s. 217–218 ohledně „různých přesunů populace“ na konci doby bronzové v pevninském Řecku; též Ruppenstein 2020b; J. Osborne a Hall 2022, s. 10–11; Van Damme 2023, s. 179.

⁶ Nagy 2019b, který cituje Palaima 2002; též Nagy 2019a; Ruppenstein 2020b.

⁷ Viz nejnověji Murray 2017, s. 7, 211, 231–232, 234–239, též 2020, s. 202; dříve Snodgrass 1971, s. 364–367; Desborough 1972, s. 18; I. Morris 1987, s. 146, 2006, s. 80, 2007, s. 218; Chew 2007, s. 95. Viz též diskuse in: Tainter 1988, s. 10–11, 1999, s. 1010; Dickinson 2006a, s. 93–98, 2006b, s. 117–118; Eder 2006, s. 550; J. M. Hall 2007, s. 59–61; Deger-Jalkotzy 2008, s. 393–394; Wallace 2010, s. 88; Eder a Lemos 2020, s. 140; Nakassis 2020, s. 277; Knodell 2021, s. 119–129, 144, 153, 240. Viz též některé další diskuse podle konkrétních oblastí in: Middleton 2020a a Lemos a Kotsonas 2020.

považovány za bezpečnější, než byly ty, kde obyvatelé žili dříve. Jiní se možná odstěhovali ještě dále a emigrovali směrem na východ, do oblastí jako Kypr či Kanaán, nebo na západ do Itálie, na Sardinii nebo Sicílii.⁸ Jednoduše řečeno i přesto, že vykopávky v oblasti probíhají více než jedno století, nenašel se dodnes žádný nezvratný důkaz dórské invaze. Jedná se o mýtus nebo literární tradici vytvořenou starověkými řeckými spisovateli, která měla zčásti vysvětlit, jakto že během prvního tisíciletí př. Kr. vzniklo několik různých dialektů mluvené a psané řečtiny. O invazi však žádné hmotné doklady neexistují.

...

Pokud vědci koncept dórské invaze podrobili diskusi a zpochybnili ho a zamítli již před několika desetiletími, nabízí se otázka, proč se o něm stále mluví. Navzdory skepsi, kterou vědci k dórské invazi chovají, zůstává mimo tuto malou akademickou komunitu stále přijímána. Profesorka na UCLA Sarah Morris na adresu „neodbytného přízraku Dóřů“ uvádí, že „ačkoli profesionálové v oboru historie, lingvistiky a archeologie v současnosti dórskou invazi odmítají, v učebnicích a třídách má stále pevné místo. Jinými slovy pedagogika, včetně osnov, učebnic a sylabů přednášek, nedokázala udržet krok s vědou.“⁹ Odborníci na dobu železnou se dnes místo myšlenky dórské invaze přiklání k tomu, že k některým migracím

⁸ Viz opět např. J. M. Hall 1997, s. 111–131, 2002, s. 78–82; Tainter 1988, s. 63–64; I. Morris 2000, s. 198–218; Voutsaki 2000, s. 232–233; Montiglio 2006, s. 161; Wallace 2010, s. 371–373; Bryce 2020, s. 114; Ruppenstein 2020b; Knodell 2021, s. 132.

⁹ S. P. Morris 1989, s. 48–49. Avšak Pomeroy et al. (2020, s. 39–40) ve své učebnici *A Brief History of Ancient Greece Textbook*, uvádějí přesné shrnutí tohoto problému a našeho současného chápání když závěrem poznamenávají: „v archeologických záznamech nelze po těchto nájezdnících najít žádné stopy.“ Viz též ovšem Elayi 2018, s. 90, který odkazuje na dórské invaze v mykénském Řecku, které by před sebou hnaly egejské obyvatele.“

pravděpodobně docházelo v rámci samotného Řecka, když ti, kdo kolaps přežili, přesídlili z pevností doby bronzové do nových oblastí.¹⁰

Může se zdát, že jde jen o sémantický rozdíl, ale mezi těmito dvěma typy přesunů, tedy migrací a invazí, je velký rozdíl. Zatímco migrace často probíhá poklidně a v delším časovém horizontu, invaze znamená násilnou a mnohem nečekanější jednorázovou událost, při které do oblasti vniknou lidé odjinud. Migrace přeživších obyvatel je ve skutečnosti poměrně běžná v kontextu toho, k čemu dochází po systémovém kolapsu, k jakému došlo na konci mladší doby bronzové. Dalším dobrým příkladem může být migrace na americkém jihozápadě kolem roku 1300 po Kr., kdy obyvatelstvo po výrazném zhoršení klimatu hromadně emigrovalo z oblasti Čtyř rohů na jih do údolí Rio Grande.¹¹

Bylo to opravdu temné období?

Pokud lze prokázat, že předchozí představa vědců o dórské invazi do Řecka byla mylná, v čem dalším se při popisu staletí bezprostředně po kolapsu v době bronzové (vědci dlouho nazývaných „prvním temným obdobím“), můžeme mýlit? Je třeba se ptát, zda opravdu šlo o temné období. Je to přesný popis života v celé oblasti po kolapsu, zejména pokud k dórské invazi nikdy nedošlo?

¹⁰ Viz např. J. M. Hall 1997, s. 153–167. Viz též Bryce 2020, s. 113–114, citující Finkelberga 2011, s. 217–218 k „různým pohybům obyvatelstva“ na konci doby bronzové v pevninském Řecku; též Ruppenstein 2020b; J. Osborne a Hall 2022, s. 10–11; Van Damme 2023, s. 179.

¹¹ Migrace mohou také být „série událostí v čase, které se týkají jednotlivců nebo rodinných skupin, nikoli vlny národů či „kultur“ zaplavující celou krajinu během jedné události (viz Georgiadis 2009, s. 97, citující Anthonyho 1997, s. 23). K příkladům společností Pueblo viz nejnověji Scheffer et al. 2021, s detaily a dalšími odkazy. K migracím na konci mladší doby bronzové viz nyní Knapp 2021; též Middleton 2018a, 2018b.

Před třemi desetiletími nazval Nicholas Coldstream z University College London toto období v Řecku „obdobím naprosté negramotnosti a, ve většině egejských oblastí, i věkem chudoby, špatných komunikací a izolace od okolního světa.“ V téměř tu samou dobu však archeolog Willie Coulson sice souhlasil, že toto období se obecně vnímalo jako „nejhorší období vzhledem ke kvalitě umění a života... primitivní doba poznamenaná chudobou,“ upozorňuje však také, že dobrá univerzální definice, na které by se všichni vědci shodli, chybí.¹²

Slovník *Merriam-Webster's Dictionary* definuje temné období jako „dobu, během níž civilizace prochází úpadkem“. Uvádějí se dva příklady: 1) „období evropské historie přibližně mezi lety 476 po Kr. a 1000 po Kr.“ (kterým se zde nezabýváme) a 2) „období tří až čtyř staletí v řecké historii přibližně od roku 1100 př. Kr.“ (které je předmětem našich úvah). Slovník připojuje obecnou definici „stavu stagnace či úpadku.“¹³

Čistě z hlediska společností lze kritéria použitá archeologem z cambridgeské university Colinem Renfrewem v roce 1979 pro definici systémového kolapsu použít také pro definici temného období (které podle Renfrewa téměř vždy po systémovém kolapsu následuje). K těmto kritériím patří: 1) kolaps centrálního administrativního aparátu, 2) zánik tradiční elitní vrstvy, 3) zhroucení centralizované ekonomiky, 4) změna v osídlení a 5) pokles obyvatelstva. K těmto bych jako další symptomy konkrétně pro temné období přidal 6) ztrátu písma a 7) přerušení výstavby monumentální architektury.¹⁴

¹² Coulson 1990, s. 7, 9–10; Coldstream 1998, též 1992–93, s. 8, citovaný in: Muhly 2003, s. 23; nyní viz též J. Scott 2017, s. 216–217.

¹³ Jak zadáno do online verze Merriam-Webster's Dictionary: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/dark%20age>; viz též World History Encyclopedia: https://www.worldhistory.org/Greek_Dark_Age (obě hesla naposledy zobrazena 9. prosince 2022).

¹⁴ Šířeji jsem se tím zabýval in: *1177 př. Kr.*, viz Cline 2021, s. 167, kde odkazují zejména: Renfrew 1978, 1979, s. 482–487; viz též z nedávné doby Faulseit 2016 (v jeho

Tabulka 3: Společenské změny signalizující systémový kolaps
a následné temné období

Aspekt	Během/po kolapsu
Centralizovaná ekonomika	kolabuje
Centrální administrativní aparát	kolabuje
Tradiční elity	mizí
Osídlení	se mění/přesunuje
Obyvatelstvo	ubývá
Písmo	mizí
Monumentální architektura	mizí

Joseph Tainter uvádí, že se obvykle předpokládá, že systémový kolaps civilizace nebo společnosti vede k zániku „uměleckých a literárních znaků civilizace i ochranného deštníku služeb a bezpečnosti, který zajišťuje byrokratický aparát.“ V důsledku toho „se snižuje tok informací, lidé méně obchodují a komunikují a součinnost mezi jednotlivci a skupinami je celkově nižší. Dochází k úpadku hospodářských činností... a umění a literatura zažívají takový kvantitativní úpadek, že často následuje temné období. Počet obyvatel obvykle klesá a známý svět se pro ty, kdo zůstali, zmenšuje.“ To vše je obvykle vnímáno jako obávaná událost, „skutečné vyhnání z ráje“. Podle Taintera je však společensko-politický kolaps poměrně normálním jevem a lze ho očekávat během života většiny komplexních společností.¹⁵

Proto nás asi nepřekvapí, že na konci 8. století př. Kr. řecký básník Hésiodos bědoval nad tím, že žije právě v této době. Píše:

vlastním upraveném vydání), s. 5. Muhly (2011, s. 48) uvádí: „Vymizení umění psát je definující charakteristikou temného období, zůstává však symptomem, nikoli příčinou takového období.“ Viz též Snodgrass 1971, s. 2 a z dnešní doby Sherratt 2020, s. 196–197 k charakteristice temného období. Viz též dříve Chew 2001, s. 9–10, 60–62; 2005, s. 52–58, 67–70; 2007, s. xvi, 6–10, 13–14, 16–17 (nn. 9–10), 79–83, 94–99; 2008, s. 92–93, 120–121, 130–131 k jeho definicím a charakteristikám i k tomu, co on vnímá jako temné období v Řecku po kolapsu; relevantní je komentář k prvnímu vydání *1177 př. Kr.* In: T. D. Hall 2014, s. 82–84.

¹⁵ Tainter 1988, s. 4, 19–20, 193, 197; 1999, s. 989–991, 1030; viz nyní též Middleton 2017a, 2017c, s. 46.

*Neměl jsem já přijít na svět
mezi lid páteho věku,
ale měl jsem umřít dříve
nebo narodit se potom!
Nyní jest železné plémě;
od strádání, od starání
ono nemá klidu ve dne,
nemá od záhuby v noci;
ale ještě těžší bědy
přidají a dají bozi.¹⁶*

Označení doba železná, které se ujalo jako alternativa k často používanému temnému období, pocházelo právě od Hésioda, a kromě toho bylo motivováno stále hojnějším používáním tohoto nového kovu.

Bylo to tedy temné období? Nebo bychom na něj nyní měli pohlízet jinak, zejména pokud se zabýváme nejen společnostmi, ale i jednotlivci, kteří tyto společnosti tvořili? Aneb jak se James Scott z Yaleovy univerzity v nedávné době tázal: „temné pro koho a v jakých ohledech?“¹⁷ Tato otázka je samotným jádrem našeho zkoumání. Jak to prožívali lidé, kteří přečkali kolaps, a jak se situace lišila v jednotlivých postižených oblastech? Co bylo třeba, aby přežili? Právě tím se budeme zabývat v několika dalších kapitolách, v nichž budeme sledovat jednotlivé společnosti a oblasti v období mezi 12. a 8. stoletím př. Kr. Někdy povrchněji, častěji však dopodrobna, jak to umožní prameny. Následně přistoupíme ke shrnujícím analýzám. Tak pojďme na to.

¹⁶ Hésiodos, *Práce a dni*, s. 174–179, český překlad Julie Nováková, Brno 1950, s. 49 (pozn. překl.).

¹⁷ J. Scott 2017, s. 213, viz též s. 214–218. Viz též Murray 2018c, s. 19, 22; dříve diskuse in: Dickinson 2006a, s. 3–9 a nyní užitečné shrnutí online od M. Lloyda (2017).

I

ROK HYEN, KDY MUŽI HLADOVĚLI
(EGYPT, IZRAEL A JIŽNÍ LEVANTA)

Rychlé bodnutí nožem do hrdla ukončilo roku 1155 př. Kr. dvaatřicetiletou vládu egyptského faraóna Ramesse III. O dvě desetiletí dříve Ramesse slavně zvítězil nad Mořskými národy, nyní však padl za obětí proradnému harémovému spiknutí, které iniciovala jedna z jeho manželek jménem Tiye a méně známý syn Pentawere.

O vraždě, která je dnes známá jako harémové spiknutí, se moderní egyptologové poprvé dozvěděli přibližně před 150 lety.¹ Podrobnosti jsou uvedeny přibližně na šesti papyrech, z nichž některé nebo všechny byly původně součástí jednoho svitku, který podnikavý zloděj starožitností rozřezal a jeho části prodal na více místech různým lidem. Nejdelší z těchto dokumentů je nyní známý jako turínský soudní papyrus a nachází se (což asi vzhledem k jeho názvu nepřekvapí) v italském Turíně, v Museo Egizio. Dokument na začátku 19. století koupil francouzský generální konzul v Egyptě Bernadino Drovetti, který ho později prodal králi Sardinie. Nakonec papyrus skončil v turínském Museo Egizio.²

Papyrus obsahuje mnoho podrobností ze čtyř soudních líčení s obviněnými útočníky. Spiknutí zřejmě zosnovala Tiye, která si

¹ K následujícímu tématu viz předchozí diskusi in: Cline 2021, s. 131–132; další odkazy zejména in: Redford 2002; též de Buck 1937; Clayton 1994, s. 164–165; Peden 1994, s. 195–210; Kitchen 2012, s. 7–11; Snape 2012, s. 412–413; Dodson 2019, s. 2.

² K dějinám získání tohoto papýru viz Redford 2002, s. 5.

přála, aby na trůn nastoupil její společný syn s Ramessem III., princ Pentawere. Obviněno bylo 40 účastníků spiknutí, z nichž někteří patřili k harému, ale byli mezi nimi i představitelé královského dvora. Byli souzeni ve čtyřech skupinách. Mnozí byli shledáni vinnými, a dostali trest smrti. Několika z nich bylo přikázáno spáchat sebevraždu přímo před soudem. Mezi odsouzení na smrt byl také Pentawere a předpokládá se, že také jeho matka, přestože o jejím soudním procesu se žádný záznam nedochoval.

Ačkoli se vědělo, že Ramesse III. zemřel před vynesením rozsudků, z uvedených dokumentů nevyplývá, zda bylo spiknutí úspěšné a egyptologové tuto otázku nechali otevřenou. Až roku 2012 se z CT skenů Ramesse III. prokázalo, že zřejmě úspěšné bylo. Tělo Ramesse III. se našlo o více než sto let dříve, v roce 1881, ve skrýši v Dér el-Bahrí poblíž Hatšepsutina zádušního chrámu. Mumie byly do Dér el-Bahrí přemístěny na počátku 22. dynastie (konec 10. století př. Kr.) kněží, aby je uchránili před opakovaným vykrádáním královských hrobek, které s přestávkami trvalo více než jedno století.

Jak uvedl časopis *British Medical Journal*, bylo jasné, že Ramesso- vi III. někdo prořízl hrdlo. Ostrý nůž, kterým byla rána způsobena, mu byl vražen do krku těsně pod hrtanem, až ke krčnímu obratli, přičemž přetel průdušnici a přerušil veškeré měkké tkáně v této oblasti. Smrt pravděpodobně nastala okamžitě nebo téměř okamžitě. Během balzamování byl na ránu položen ochranný amulet s podobou Horova oka, buď na ochranu, nebo pro lepší hojení, ačkoli na to, aby to králi pomohlo v pozemském životě, již bylo příliš pozdě. Řeznou ránu dále zakrýval silný plátěný límec. Teprve pomocí CT snímků mohli vědci nahlédnout skrz tlustou látku a určit, jaké zranění krále zabilo.³

³ Viz Hawass et al. 2012; další reportáže v *Los Angeles Times*, *USA Today*, a jinde jsou např. dostupné na <http://articles.latimes.com/2012/dec/18/science/la-sci-sn-egypt-mummy-pharaoh-ramses-murder-throat-slit-20121218> a <http://www.usatoday.com/story/tech/sciencefair/2012/12/17/ramses-ramesses-murdered-bmj/1775159>.

V královské pohřební skryši v Dér el-Bahrí bylo vedle Ramesse III. nalezeno druhé tělo. Patřilo muži ve věku 18 až 20 let, známému pouze pod označením „neznámý muž E“. Byla vyslovena teorie, že toto tělo, které bylo zabaleno do rituálně nečistých kozích kůže a nebylo řádně mumifikováno, patřilo viníkovi, princí Pentawere. Testy DNA naznačují, že by to mohl být syn Ramesse III., tento závěr však egyptologové všeobecně nesdílejí. Forenzní důkazy, včetně zkřivení tváře a poranění hrdla, svědčí o tom, že byl pravděpodobně uškrcen.⁴

Úkladná vražda Ramesse III. předznamenala dění v Egyptě na další staletí, neboť v letech po vítězství nad Mořskými národy ho nečekalo nic pěkného. Ze současných dokladů vyplývá, že přibližně právě v tuto dobu postihlo Egypt takzvané megasucho, které prostřednictvím proxy dat můžeme vysledovat od dnešní Itálie až po Irán a které podle mého názoru bylo jedním z primárních faktorů, jež vedly ke kolapsu v mladší době bronzové. Sucho nastalo v důsledku poklesu srážek na Etiopské vysočině po dobu asi dvou staletí a snížení průtoku Nilu. Jak se dalo čekat, v Egyptě to vyvolalo potravinovou krizi, hladomor a související ekonomické problémy, mj. nevyplácení mezd, které vyvrcholily stávkou a protesty dělníků v Dér el-Bahrí v 29. roce vlády Ramesse III. Pravděpodobně se jedná o jednu z prvních zaznamenaných stávek v dějinách.⁵

Smrtí Ramesse III. se také uzavřela jedna etapa egyptských dějin, ačkoli dynastie pokračovala jeho syny a vnuky další čtyři desetiletí. Egyptská kultura a společnost se sice nezhroutily úplně a Egyptané z povrchu zemského nevytizeli, jejich přeměna v nový řád po kolapsu se ale příliš nezdařila. Přestože přežili, působnost egyptských faraónů byla mnohem menší. Egypt se již nepočítal mezi velké mocnosti své doby jako za časů své největší slávy za 18. a 19. dynastie.

⁴ Viz výše uvedené citáty.

⁵ Viz Cline 2021, s. 158, 160–161, vč. odkazů; též Kaniewski, Guiot a Van Campo 2015. Viz též Butzer 2012, s. 3634–3635; Mushett Cole 2017, s. 5; Creasman 2020, s. 17–19, 29. K potravinové krizi, nevyplácení mezd a generální stávce viz Butzer 2012, s. 3634–3635; Eyre 2012, s. 119–121, 124, 139; Goelet 2016, s. 456; Mushett Cole 2016, s. 47, 2017, s. 5–7; Dodson 2019, s. 2.

Místo toho Egyptané po následující dvě století zažívali vládnutí plné intrik a bojů o následnictví, což mnohdy vedlo k tomu, že různým částem země ve stejnou dobu vládli dva, tři, a někdy dokonce čtyři panovníci. Občas se objevil silný vůdce, jako např. libyjský panovník Šešonk, který založil 22. dynastii, to však nastalo až přibližně v roce 945 př. Kr., více než 200 let po smrti Ramesse III., a taková období neměla dlouhého trvání.

...

Osm faraónů, kteří následovali po faraónu Ramessovi III., nesli všichni jméno Ramesse (IV. až XI.), a v době jejich vlády se situace v Egyptě neustále zhoršovala. První dva králové, Ramesse IV. a V., byli na trůnu dohromady jen deset let a nevykonali toho mnoho, co by stálo za zmínku.⁶

Kolem smrti druhého z nich, Ramesse V., se vznášejí otazníky, poněvadž se možná stal obětí další pohromy, totiž nemoci, která mohla s pádem doby bronzové souviset. Na jeho obličejích byly stále patrné jizvičky, což vedlo k hypotéze, že kolem roku 1140 př. Kr. mohl zemřít na neštovice, což možná potvrzují texty se zmínkami, že pro něj a další členy jeho rodiny byly vykopány nové hrobky. Kopáči, kteří tyto hrobky hloubili, pak „na faraónovy náklady“ (tj. za plnou mzdu) dostali na měsíc volno a do Údolí králů poté nikdo šest měsíců nesměl, snad ve snaze o karanténu.⁷

Egypt za vlády Ramesse V. nadále ovládal měděné doly v Timně na Sinajském poloostrově, Ramesse V. je však posledním egyptským panovníkem, jehož jméno se v této oblasti našlo. Podobně je jeho následník, Ramesse VI., posledním faraónem, jehož jméno se našlo v tyrkysových dolech v Sarabit el-Chádím, rovněž na Sinaji. To se obvykle interpretuje tak, že Egyptané přibližně před rokem 1140 př. Kr.

⁶ Viz Butzer 2012, s. 3634–3635; Mushett Cole 2016, s. 47–48; Dodson 2019, s. 2. K Ramessovi IV. obecně viz Clayton 1994, s. 166–167; Eyre 2012, s. 121–123; Snape 2012, s. 413; Mushett Cole 2016, s. 48–49.

⁷ Viz Cline 2021, s. 150–151, vč. odkazů.

ztratili kontrolu nad územím jižní Levanty a/nebo se z něj téměř úplně stáhli.⁸ Je zajímavé, že na podstavci malé bronzové sošky nalezené Chicagskou expedicí ve 30. letech 20. století v Megidu je vyryta kartuše Ramesse VI. a často se uvádí jako důkaz, že kanaánské Megido nebylo až do této doby dobyté. O kontextu sošky však panují pochybnosti a nelze ji jako doklad v žádné takové debatě použít.⁹

Když Ramesse VI. v roce 1133 př. Kr. zemřel, dělníci, kteří stavěli jeho hrobku v Údolí králů nedopatřením zasypali vedlejší hrobku Tutanchamonovu, kterou tak objevili Howard Carter a lord Carnarvon až roku 1922. Po Ramessovi VI. usedl na trůn jeho syn Ramesse VII. O jeho vládě mnoho nevíme, avšak texty z období deseti (či méně) let, kdy vládl, naznačují, že cena obilí prudce stoupla a ekonomika byla nestabilní.¹⁰

Podobné problémy se nevyhnuly ani dalšímu panovníku, Ramessovi X., který nastoupil po pouze jednoleté vládě Ramesse VIII. (syna Ramesse III.), ten byl v době, kdy se stal faraónem již starší. Ramesse IX. vládl osmnáct let (asi 1126–1108 př. Kr.), během nichž se potíže stupňovaly, konkrétně šlo o vykrádání hrobek, hladomor a útoky cizinců poblíž vesnic dělníků v Dér el-Medíně. Pravděpodobně v tuto dobu ztratil Egypt poprvé nadvládu nad Horní Núbíí a jejími zlatými doly. Je rovněž možné, že za vlády Ramesse IX. došlo k rozdělení moci nad Egyptem, což předznamenalo vývoj v dalších staletích.¹¹

⁸ K Ramessovi V. obecně viz Grimal 1988, s. 287–288; Clayton 1994, s. 167; Snape 2012, s. 413, 423; Mushett Cole 2016, s. 50; též dříve Cline 2021, s. 150–151. K dolům na Sinaji a egyptské nadvládě viz Grimal 1988, s. 288; Clayton 1994, s. 168; Snape 2012, s. 414–415; Weinstein 2012, s. 173; Mushett Cole 2016, s. 49–52. Ke stažení Egyptanů viz dále např. Bunimovitz a Lederman 2014, s. 252–253.

⁹ Viz nyní další diskuse a starší odkazy in: Cline 2020, s. 185–186, 200 a obr. 31; též Snape 2012, s. 415; Mushett Cole 2016, s. 51.

¹⁰ Viz Grimal 1988, s. 288–289; Clayton 1994, s. 168–169; Chew 2007, s. 90; Snape 2012, s. 414; Mushett Cole 2016, s. 52–53.

¹¹ Viz Grimal 1988: s. 289–290; Clayton 1994, s. 169–170; Eyre 2012, s. 134, 137, 139; Snape 2012, s. 415; Mushett Cole 2016, s. 53–55; Dodson 2019, s. 4–7. K možné ztrátě Núbie v této době viz Mushett Cole 2016, s. 63; viz nyní též Muhs 2022, s. 204.

K právním dokumentům z tohoto období patří tzv. Papyry o vykrádání hrobek. Je to přibližně tucet či více textů z doby vlády Ramesse IX. až Ramesse XI., mj. Abbottův papyrus a Leopoldův-Amherstův papyrus z 16. roku vlády Ramesse IX. Jsou na nich uvedeny podrobné popisy vykrádání hrobek v královské nekropoli i na soukromých hřbitovech. K velké části rabování došlo zřejmě právě během tohoto 16. roku vlády. Mnoho vykradačů hrobek bylo polapeno a během následujících výslechů a soudních procesů se doznali. Zloději byli odsouzeni k trestu smrti, pravděpodobně naražením na kůl, neboť to byl obvyklý trest za vykradení královské hrobky.¹²

Vykrádání však začalo již dříve, poněvadž víme, že někdy před 9. rokem vlády Ramesse IX. zloději vnikli do hrobky Ramesse VI. Opět bylo polapeno několik zlodějů. Na fragmentu papyru známém jako Mayerův papyrus B, který se nachází v Liverpoolu, jeden ze zatčených konkrétně vypověděl: „Trvalo mi čtyři dny se do ní [královské hrobky] dostat, bylo nás pět. Hrobku jsme otevřeli a vstoupili dovnitř. Našli jsme koš, který ležel na 60 bednách.“ Poté popsal, jak našli bronzové kotle, bronzová umyvadla a další různé bronzové předměty. Rovněž otevřeli dvě truhlice plné oblečení, které jsou podrobně popsány.¹³ Obzvláště zajímavé je, že nezmiňuje zlaté předměty, nýbrž bronzové, což pravděpodobně svědčí o tom, že oproti době krále Tutanchamona už nebyl takový blahobyt.

V tomto bodě je bohužel text přerušen, takže nevíme, co ještě našli či vzali, ani jak byla jejich krádež odhalena a jaký jim byl vyměřen trest, i když šlo pravděpodobně o trest smrti. Víme však, že když se v roce 1898 našla mumie Ramesse VI. v hrobce Amenhotepa II., kam byla uschována, bylo zřejmé, že ji „neurvale potrhali vykradači hrobek, hlavu a trup rozsekali na kusy sekerou.“ Peter Clayton uvádí: „Kněží se zbožnou úctou znovu zabalili kusy mumie na prkno,

¹² Grimal 1988, s. 289–290; Peden 1994, s. 225–258; Reeves a Wilkinson 1996, s. 191; Eyre 2012, s. 134; Snape 2012, s. 415; Goelet 2016, s. 458–460; Mushett Cole 2016, s. 54–55; Dodson 2019, s. 4–6.

¹³ Peden 1994, s. 259–266; Reeves a Wilkinson 1996, s. 192; Goelet 2016, s. 460–461.

aby se podobala lidské postavě. Když ji Elliot Smith v roce 1905 zkoumal, našel v bandážích minimálně dvě další těla: pravou ruku ženy a zmrzačenou pravou ruku a předloktí dalšího muže. Na místě, kde měl být králův krk, se nacházela jeho oddělená levá kyčelní kost a část pánve.¹⁴

Některé problémy doby Ramesse IX. pokračovaly i v době jeho následovníka, Ramesse X., který krátce vládl na konci bouřlivého 12. století př. Kr. Podle skrovných záznamů z doby jeho vlády patřil k hlavním problémům nedostatek potravin, související omezení prací (pravděpodobně kvůli hladu) a další nejmenovaní cizinci v Dér el-Medíně a okolí.¹⁵ Jeho následník Ramesse XI. byl posledním z Ramesseů. Jeho vláda znamenala konec 20. dynastie a předznamenala počátek nového století.

Celkově 12. století př. Kr. v Egyptě poznamenal nedostatek potravin a politické boje. Jak odolní tedy byli Egypťané? Byli sice schopni se se situací vyrovnat a pokračovat ve své existenci, přerod se jim však příliš nezdařil, ani se dobře neadaptovali, ani neprošli transformací. V důsledku toho Egypt trápily sociální problémy, a i dřívější postavení Egypta jako významné mezinárodní velmoci rychle upadalo.

Kde je moje mumie? Egypt během 21. dynastie

Téměř po třicet let na začátku 11. století př. Kr., mezi lety 1098 a 1070, vládl Egyptu Ramesse XI. Z faraónů 20. dynastie vládl rozhodně nejdéle. Prvních devatenáct let jeho vlády bylo poměrně poklidných, ačkoli i nadále docházelo k vykrádání hrobek a hladomorům. Z jednoho papýru se dozvídáme o ženě, která vlastnila zlato uloupené z hrobky. Tvrdila, že ho získala výměnou za jídlo během

¹⁴ Clayton 1994, s. 168.

¹⁵ Grimal 1988, s. 291; Clayton 1994, s. 170; Mushett Cole 2016, s. 56.

„roku hyen, kdy muži hladověli“. Egyptany však čekaly ještě horší věci, poněvadž druhou polovinou vlády Ramesse XI. poznamenala vnitřní roztříštěnost a občanská válka, která vyústila v situaci, kdy Egyptu vládlo více panovníků.¹⁶

Až do této chvíle se Egyptu dařilo zachovat si velkou část své administrativní struktury. Systém se však začal hroutit, když s faraóny o vládu nad Egyptem začali soupeřit velekněží boha Amona v Thébách (Veset). Velekněz jménem Hrihor, který je zmíněn ve *Wenamunově příběhu* (viz třetí kapitola), se chopil vlády nad Núbíí a Horním Egyptem a přisvojil si titul místokrále Kúše a faraónova vezíra. V 19. roce vlády Ramesse XI. už Hrihor vládl Núbíí a Hornímu Egyptu až po Théby. Tento rok je nyní známý jako 1. rok „renesance“ (z egyptského *wehem meswt*, tzn. „opakování zrození“), ačkoli jen stěží šlo o renesanci v dnešním slova smyslu.¹⁷

Správce jménem Smendes ve stejné době ovládl území na severu, tj. v Dolním Egyptě, konkrétně v regionu Piramesse v deltě Nilu. Také on je zmíněn ve *Wenamunově příběhu*, spolu se svou manželkou Tanetamon, která byla možná dcerou Ramesse XI. Sám Ramesse XI. faraónem zůstal, byl však v podstatě pouhou figurkou. V té době tak byla vláda nad Egyptem rozdělena mezi tyto tři muže: Ramesse XI., Hrihora a Smendese, z nichž dva posledně zmiňovaní byli zdánlivě povinováni věrností Ramessi XI., avšak ve skutečnosti vládli samostatně.¹⁸

Kvůli roztříštěnosti Egypta nebylo snadné reagovat na tyto krize. Vykrádání hrobek tak zůstávalo výrazným problémem, takže Hrihor a další kněží přestěhovali některé královské ostatky z původních

¹⁶ Eyre 2012, s. 139. Mushett Cole 2017, s. 7–8 uvádí trochu jiný překlad: „rok hyen, kdy byl hlad“. Viz též Grimal 1988, s. 291; Snape 2012, s. 426; Koch 2021, s. 71–72.

¹⁷ Kitchen 1973, s. 248; Grimal 1988, s. 292; Clayton 1994, s. 171, 175; Snape 2012, s. 427; Mushett Cole 2016, s. 63; Dodson 2019, s. 16, 18–19, 21–24.

¹⁸ Kitchen 1973, s. 250; Grimal 1988, s. 291–292, 314; Clayton 1994, s. 171; Snape 2012, s. 427; Mushett Cole 2016, s. 64–65; Dodson 2019, s. 17–18, 24–29; Koch 2021, s. 72.

hrobek v Údolí králů. Například mumie Ramesse II. byla v 15. roce Smendesovy vlády dočasně umístěna do hrobky Setiho I. Později, na konci 10. století př. Kr., byly mumie obou králů přesunuty do skryše v Dér el-Bahrí.¹⁹

Bezprostředně po smrti Ramesse XI., v roce 1070 př. Kr., se stal faraónem Smendés, čímž byla založena nová 21. panovnická dynastie. Vládl dalších 25 let. Začala tak třetí přechodná doba, což bylo celkově neklidné období, pravidelně přerušované nepokoji i několika obdobími relativní prosperity. Smendes a jeho následníci vládli z nového hlavního města Tanis v deltě Nilu více než století, přibližně až do roku 945 př. Kr.²⁰

Hrihor i nadále vládl z Théb Hornímu Egyptu, a země tak v té době byla rozdělena na dvě části. Tato situace zřejmě pokračovala i za Hrihorova nástupce Pinodžema I., který byl po Hrihorově smrti povýšen z velekněze na krále. S velkou pravděpodobností měl za manželku Henuttawy, snad dceru Ramesse XI., čímž se obě vládnoucí rodiny spojily s předchozí dynastií, a započalo tak opětovné sjednocení Horního a Dolního Egypta.²¹

Zabezpečování hrobů v Údolí králů pokračovalo přestěhováním deseti královských mumii do postranní komory v hrobce Amenhotepa II. Byla mezi nimi těla Thutmose IV., Amenhotepa III., Merenptaha, Siptaha, Setiho II. a Ramesse IV., V. a VI. Hrobku a všechny její královské mumie, včetně výše uvedeného Ramesse VI., objevil v roce 1898 francouzský egyptolog Victor Loret, který byl právě jmenován ředitelem Odboru památkové péče v Egyptě. Ačkoli hrobku pečlivě odkryl a vedl si v té době záznamy, to jediné,

¹⁹ Viz nyní Reeves 1990, s. 186, 191–192 s dalšími odkazy; Reeves a Wilkinson 1996, s. 188–207; Aston 2020, s. 31–68; též Grimal 1988, s. 290; Snape 2012, s. 428; Dodson 2019, s. 42.

²⁰ Kitchen 1973, s. 249–250, 254, 256–259; Grimal 1988, s. 292, 311; Clayton 1994, s. 178–179; Hallo a Simpson 1998, s. 283–284; Mushett Cole 2016, s. 64–66.

²¹ Kitchen 1973, s. 248–250, 257–259, 262; Grimal 1988, s. 292; Clayton 1994, s. 172, 176; Snape 2012, s. 428; Mushett Cole 2016, s. 64–66; Dodson 2019, s. 24–32, 39.

co o svých nálezech zveřejnil, byla předběžná zpráva. Ironií je, že i Panedjemova mumie byla dlouho po jeho smrti přemístěna do skryše v Dér el-Bahrí.²²

...

Když Smendes kolem roku 1043 př. Kr. zemřel, byl pravděpodobně pohřben v Tanisu, v rámci první řady pohřbů 21. dynastie. Přibližně pět let po Smendově smrti, po krátké vládě jiného panovníka, nastoupil na trůn syn Panedjema I., jménem Psusennes I. a vládl téměř padesát let (přibližně od roku 1039 př. Kr. do roku 991 př. Kr.). Jeho nástupem na trůn došlo k opětovnému sjednocení Horního a Dolního Egypta. Za jeho vlády pravděpodobně došlo také téměř po sto letech k obnovení kontaktů Egypta s Levantou.²³

Zčásti to dokládají zlaté a stříbrné nádoby a další předměty, včetně *ušabtis* (malých sošek s lidskou podobou, které se dávaly do hrobů a měly pohřbívaného doprovázet do zasnění), které se našly v hrobce Psusenna v Tanisu. Hrobku objevil na samém počátku druhé světové války, v letech 1939 a 1940, francouzský egyptolog Pierre Montet. To, co v hrobce našel, bylo nečekané. Popisuje se to jako jeden z nejbohatších pohřbů, který se kdy v Egyptě našel a který předčila jen hrobka krále Tutanchamona.²⁴

²² Grimal 1988, s. 290; Clayton 1994, s. 177–178; Reeves a Wilkinson 1996, s. 68–69, 101–103, 198–199; Snape 1996, s. 190; Reeves 2000, s. 101–104. Mezi dalšími královskými těly, ke kterým Panedjem obrátil pozornost, a která nutně nenechal přesunout, ale nechal je zrestaurovat, byli Thutmose II., Amenhotep I. a Ramesse III.; viz Dodson 2019, s. 42.

²³ Viz např. Kitchen 1973, s. 261, 271, 274–275; Grimal 1988, s. 314–315, 317–319; Clayton 1994, s. 179–181; Hallo a Simpson 1998, s. 284; Mushett Cole 2016, s. 66–67, 2017, s. 8; nyní Muhs 2022, s. 195, 204.

²⁴ Za následující údaje vděčím původní publikaci od Monteri 1951: viz zejména s. 19–21; Dodson 2019, s. 42, 66–67, 95–96, 101–102, obr. 24, 47 a 79; a nedávná debata in: Brier 2023, s. 282–283. Viz též Kitchen 1973, s. 271; Grimal 1988, s. 317–318; Clayton 1994, s. 180–181; a popis objevu McDowallem 2014 a dokumentární film od PBS *Tajemství mrtvých: Stříbrný faraón* (*Secrets of the Dead: The Silver Pharaoh*) původně vysílaném 2. listopadu 2010.

Když Montet poprvé vstoupil do pohřební komory, spatřil uprostřed místnosti rakev z ryzího stříbra, obklopenou bronzovými nádobami a jinými předměty. Další předměty byly u zdi. Výzdoba na stěnách potvrdila, že se jedná o hrobku Psusenna I. Montet uvědomil tehdejšího egyptského krále Farúka a s otevřením rakve počkal na jeho příjezd. Podle líčení egyptologa Boba Briera „když byla rakev 23. března 1939 otevřena... objevila se zlatá maska, která zakrývala dlouho zemřelého faraóna.“ Nebyl to však Psusennes I. Hieroglyfy naznačily, že mumie v rakvi patřila dosud neznámému králi, Šešonkovi IIa, což bylo velmi zvláštní, poněvadž podle jména náležel tento král k dynastii, která po Psusennesově dynastii následovala, a pravděpodobně vládl o století později, během 22. dynastie. Šešonk navíc nebyl v předsíni sám, našly se tam také mumie dvou posledních králů 21. dynastie, Siamuna a Psusennese II. Šešonkova rakev ležela mezi nimi.²⁵

Jak poznamenává Brier, pokud se Šešonk IIa nacházel v hrobce Psusennese I., kde byl Psusennes I.? Byl to další případ královské mumie, která byla ve starověku přemístěna či ukryta? Jak Montet zanedlouho zjistil, moc daleko se nedostala. Když od poloviny ledna roku 1940 začal z místnosti, která byla vlastně předsíni hrobky, vyklízet různou hrobovou výbavu, povšiml si v západní zdi dvou skrytých, sotva znatelných vchodů. Jak později napsal: „Začali jsme severním vchodem. Malé kvádry jsme odstranili snadno, pak nás však zastavil velký žulový kvádr, který chodbu zatarasil tak natěsno, že nám připadalo, že ho snad nebude možné vyjmout. Když jsme si do užoučké štěrbiny posvětili elektrickou lampou, uviděli jsme uvnitř dva kovové předměty, jeden blyštivý, druhý potažený nazelenalou měděnkou, a obrovský kámen.“²⁶

Když kvádr omotali šestkrát lanem, nazdvihli pomocí kladkostroje, a tak ho konečně odstranili a chodbou postupovali dál,

²⁵ Montet 1951, s. 19–21; Brier 2023, s. 282–283. Viz též Dodson 2019 s. 42, 95–96, 101–102, obr. 79

²⁶ Montet 1951, s. 21;

ocitl se Montet v úzké místnosti. Byla to jedna ze dvou pohřebních komor hrobky, s obrovským sarkofágem z růžové žuly, kolem kterého se nacházely zlaté a stříbrné nádoby, kanopy (nádoby, ve kterých se uchovávaly vnitřní orgány mumie) a další předměty. Od doby, kdy Montet našel hrobku, uplynul téměř rok, objevil však konečně i dávno zemřelého faraóna? Montet uvádí: „Nápisy, které sarkofág lemovaly napravo a nalevo, a ty, které byly vyryty na východní straně, nám sdělovaly, že tentokrát jsme u Psusennese.“²⁷

Bylo však zřejmé, že sarkofág byl původně určen a také použit pro faraóna Merenptaha, který jako první faraón bojoval s Mořskými národy a zmínil „Izrael“ (v roce 1207 př. Kr.). Všechny kartuše byly sice vymazány a nahradily je kartuše Psusenovy, dochovalo se však dost stop na to, abychom mohli s jistotou rozluštit, co stálo na původní kartuši. Krátce předtím byla Merenptahova mumie přemístěna do hrobky Amenhotepa II., a tak mohl být tento sarkofág (ležící mezi dvěma dalšími sarkofágy) znovu použit. Zřejmě proto byl tedy přemístěn ze svého původního místa v Údolí králů do této hrobky v Tanisu.²⁸

Montet na konci února nadzdvihl těžké víko růžového sarkofágu. Jak později napsal, uvnitř byl „druhý sarkofág, z černé žuly a ve tvaru mumie“. Podle stylu tento sarkofág kdysi patřil jedinci urozeného původu z 19. dynastie. Montet tuto druhou rakev bez dalšího otálení otevřel. Ležela v ní třetí rakev, tentokrát z ryzího stříbra. Když otevřeli její víko, žádné další rakve tam nebyly, pouze zlatá maska a pozlacená schránka ve tvaru postavy. Zakrývaly královo tělo. Veškeré bandáže a tkáň zcela shnily a zůstala pouhá kostra, zato však ozdobená zlatými šperky. Hieroglyfy potvrdily, že Montet konečně našel Psusennese I., kterému se od té doby přezdívá „Stříbrný faraón“. Montetovi trvalo dalších deset dní, než pečlivě odstranil zlatou masku a pak přemístil Psusennesovy kosti. Spolu s dalšími

²⁷ Montet 1951, s. 21–22;

²⁸ Montet 1951, s. 21–22; K překladu a ztotožnění s Merenptahem viz Montet 1951, s. 111–112.

artefakty z hrobky byly převezeny vojenským nákladním vozem do Káhirského muzea.²⁹

Za druhým skrytým vchodem ležela ještě jedna pohřební komora. Původně byla zamýšlena pro manželku Psusennese I., Mutnedžemet, její tělo však bylo v určitou dobu přemístěno a nahradil ho Psusennův přímý následník, Amenemopet. Není jasné, proč k této výměně došlo, ani proč se Siamun, Psusennes II. a Šešonk IIa místo ve vlastních hrobkách nacházeli v předsíni hrobky Psusennese I. Je možné, že Siamun a Psusennes II. byli pohřbeni v této hrobce od počátku. V případě Šešonka IIa však egyptolog Aidan Dodson upozornil, že pozůstatky rostlin nalezené na jeho mumii „pravděpodobně zarostly do kostí, když rakev ležela ve stojaté vodě“, což by naznačovalo, že Šešonkova původní hrobka byla vytopena a bylo nutné ho znovu pohřbit zde, v Psusennesově předsíni.³⁰

Ačkoli Montet našel neporušenou hrobku faraóna, s výbavou, která se nádherou vyrovnala Tutanchamonově hrobce, světová média se v té době spíše zabývala probíhající světovou válkou než dávno zemřelým faraónem. Tomuto úžasnému objevu se tak nedostalo takové pozornosti a uznání, jaké by mu právem náležely, přestože poklady byly vystaveny ve zvláštní místnosti v Káhirském muzeu a v současnosti je lze znovu vidět v sálech, ve kterých se vystavovaly Tutanchamonovy poklady.³¹

...

²⁹ Montet 1951, s. 22, též deska 95; z francouzštiny přeložil E. H. Cline. K nápisu na černém sarkofágu viz Montet 1951, s. 126–130; k nápisu na stříbrném sarkofágu viz Montet 1951, s. 130–132. Viz též diskuse in: Dodson 2019, s. 66–67, obr. 47.

³⁰ Montet 1951, s. 22; Dodson 2019, s. 66–67, obr. 24.

³¹ Tamt. Dále upozorňujeme opět na další diskuse in: Brier 2023 a Dodson 2019. K fotografiím a náčrtkům tří do sebe vložených rakví a zlaté masce viz Montet 1951, s. zvl. Desky / esp. plates 75–82, 95–105.

Jak již bylo uvedeno, Montet v Psusennesově hrobce také našel stovky *ušabtis*. Podle Shirley Ben-Dor Evian, která působila jako kurátorka egyptské archeologie v Izraelském muzeu v Jeruzalémě, jsou tyto sošky dnes rozptýleny po různých muzeích a soukromých sbírkách.³² Izraelské muzeum má ve svých sbírkách čtyři. Tři se našly v hrobce a jedna pravděpodobně pochází z vykradené hrobky poblíž. Všechny jsou z mědi. Na jedné stojí jméno Psusennes, na jiné jméno jeho manželky Mutnedžemet a na dvou dalších jméno generála Wendjebaendjeda, který byl pohřben ve vedlejší komoře Psusennesovy hrobky.

Ben-Dor Evian a její kolegové podrobili tyto čtyři sošky *ušabtis* analýze izotopů olova, což je metoda, pomocí které lze určit původ mědi, z níž byly předměty vyrobeny. Je zajímavé, že měď všech čtyřech sošek pochází z oblasti Araba při Negevské vysočině, na hranici mezi současným Jordánskem a Sinajským poloostrovem. Zde se v údolí Timna (na Sinaji) a ve vádí Fajnán (v Jordánsku) nacházejí měděné doly. Doly v údolí Timna se někdy nazývají Doly krále Šalomouna. Je zřejmé, že Egypt, který v době bronzové dovážel značnou část mědi z Kypru, ji nyní alespoň z části dovážel z oblasti Araby. Je to jeden z dokladů, který svědčí o obnově mezinárodního obchodu mezi Egyptem a jižní Levantou po pauze způsobené kolapsem v době bronzové.³³

³² Ben-Dor Evian et al. 2021, s. 3; viz též David 2021b k informování o tomto příběhu v populárních médiích.

³³ Ben-Dor Evian et al. 2021, srov. též předtím Kassianidou 2014, s. 263–267; Yahalom-Mack et al. 2014, s. 174; Ben-Dor Evian 2017, s. 36. O oblast dolů v Timně se média zajímala také dříve v roce 2021, nikoli kvůli mědi či tyrkysu, nýbrž proto, že analýza kusu látky z konce 11. či počátku 10. století př. Kr. prokázala, že byl nabarven královským purpurem zdokonaleným Féničany; viz Sukenik et al. 2021 a zprávy z médií, např. Borschel-Dan 2021; David 2021a a Tercatin 2021.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Po roce 1177 př. Kr..
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.